

Válasz

Kovács András, Péter Katalin és Oborni Teréz opponensi véleményére
(Horn Ildikó: A hatalom Pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség
megszilárdulásának korszakában (1556–1588))

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy mindhárom opponensem a korszak és a téma kiváló kutatója, ahogy Péter Katalin megfogalmazta: a kora újkori elittel személyes kapcsolatuk van. Pályafutásom során nagyon sokat olvastam és tanultam tőlük. Véleményüket ezért nem is egy hivatalos eljárás kötelező elemének tekintettem, amellyel szemben majd meg kell védenem az álláspontomat, hanem szellemi, szakmai párbeszédként izgatottan vártam. Azt hiszem ők maguk hasonlóan álltak hozzá a feladathoz, mert — bár megtehették volna — nagyon kevés tényleges kritikát fogalmaztak meg. Ehelyett az állításaimat gondolták tovább, saját eredményeikkel, tapasztalataikkal vetették össze, és tanácsokkal, példákkal, újabb ötletekkel segítették a további munkámat. Példaként Kovács András véleményének azt a részét hoznám fel, ahol Bekes Gáspár és a katonák pártjának közeledésére reagált: röviden elmagyarázta, hogy miért nem szolgál megfelelő bizonyítékul az általam felhozott forrás. De ahelyett, hogy jó opponensként alaposan megforgatta volna bennem a kést, és kielemezte volna, hogy hol hibáztam, egyszerűen lezárta a témát azzal, hogy ugyanezt a tévedést korábban maga is elkövette már. Opponenseimtől tehát a klasszikus bíráló helyett sokkal inkább reflexiókat és újabb inspirációkat kaptam. Így, amikor a véleményezésbe fektetett munkájukat megköszönöm, elsősorban a tanácsaik mellett ezt a hozzáállást szeretném kiemelni.

Kovács András véleményében arra is felhívta a figyelmet, hogy mennyi elvégezetlen feladat gátolja még mindig a további kutatást. Munkám során magam is lépten-nyomon szembesültem ezzel a nehézséggel. Ilyen volt mindjárt a definíció kérdése. Az elméleti meghatározás nem okozott gondot, az egyetemes és a magyar történelmi elitkutatók teóriái alapján, a vizsgálendő anyag ismeretében nagyon hamar egyértelművé vált, hogy a kormányzó elitet és a hivatali pozíciókban nem lévő főnemeseket kell együttesen vizsgálnom. Ezt a megközelítést opponenseim is egyhangúan elfogadták. A problémák akkor kezdődtek, amikor a definíciót konkrét tartalommal kellett megtölteni. Milyen politikai, katonai és igazgatási tisztviselőket számíthatunk az elithez? És egyáltalán, mit nevezünk Erdélyben főnemességnek?

Ha belegondolunk, egészen abszurd, hogy a 21. század elején még megoldásra váró feladat legyen a fejedelemségi főnemesség definiálása. A probléma a közelmúltban többek figyelmét is felkeltette. A magyar örökös főrendiség kapcsán Pálffy Géza hívta fel rá a figyelmet, Szabó András Péter és Dáné Veronka pedig konkrét javaslatokkal és eredményekkel vitték előbbre a kutatást. Magam is megpróbálkoztam a korban használt nemesi kategóriákat tartalommal megtölteni, de a korrekt meghatározás további anyaggyűjtést és részletes vizsgálatot igényelne. Szerencsére opponenseim sem gondolták úgy, hogy ezt a kérdést egyedül nekem kellett volna megoldanom. Sőt, Kovács András személyes példán keresztül mutatta be a probléma súlyát, Péter Katalin pedig megmagyarázta, hogyan és miért alakulhatott ki ez a helyzet.

Az általam az elitbe számított tisztségviselők esetében fontos volt számomra, hogy Oborni Teréz, akinek az erdélyi közigazgatásra vonatkozó kutatásai közismertek, elfogadta a megközelítésemet. Péter Katalin ezzel kapcsolatban viszont két fontos kérdést is felvetett.

Véleménye szerint bizonyos bíróságok tagjaira is ki kellene terjeszteni a vizsgálatot, és az országgyűlési megjelenést is érdemes lenne nagyobb súllyal vizsgálnom. Ehhez kapcsolódóan arra is felhívta a figyelmemet, hogy az egyházi rend politikai szerepének a hiányát nem a súllyához mérten kezeltem. Ez utóbbi kifogással teljes mértékben egyetértek. Sajnos valóban annyira arra koncentráltam, hogy kit sorolhatok az elit tagjai közé, hogy arra már nem figyeltem, hogy a királyságbeli elitben szereplő, de az erdélyiből hiányzó kategóriákat is számba vegyem. Korábban Balázs Mihály egy beszélgetés során szintén felvetette nekem, hogy írni kéne a püspökök országgyűlési megjelenéseiről. Nekem ez eddig triviális kérdés volt, ezért sem foglalkoztam vele, de lehet, hogy két ilyen intő jel után érdemes már gondolkodni rajta.

Az elitez sorolható tisztségviselők kapcsán én is gondoltam az igazságszolgáltatásban működőkre. Itt valójában csak a fejedelmi tábla tagjai jöhetnek szóba. Trócsányi Zsolt, az *Erdély központi kormányzata 1540–1690* című könyvében foglalkozott a táblával is, ismertette a struktúrát és igyekezett egy tisztségviselői listát felállítani. Az első táblai elnökre az általam vizsgált időhatáron kívül, csak 1594-ből talált adatott. Kutatásaim során sikerült két elnököt találnom, és ezeket Trócsányi névsorával összevetve, megállapítható, hogy a fejedelmi tábla elnöke, aki egyben az országgyűlés elnöke is, mindig főnemes, többnyire tagja a fejedelmi tanácsnak, tehát mindenképpen eleve az elitez sorolható. A két ítélmester viszont már nem. Trócsányi megállapítása szerint az ítélmesterek rendszerint a kismemességből, illetve a városi polgárságból kerültek ki, és általában ez a tisztség a karrierjük csúcsa. Életmódjuk is egy napi szinten keményen dolgozó, városban lakó szakhivatalnoké. Ritka az olyan eset, mint a tanácsossáig jutó Trauzner Lukácsé, vagy a főispáni rangig emelkedő Cseffei Lászlóé. A táblai ülnökök névsora szintén rendkívül hiányos, ebből következtetést csak az 1630 utáni időszakra lehet levonni. Az alapján viszont úgy tűnik, hogy a nemesség minden rétegéből kerültek be képviselők a táblára, tehát csupán a tisztségük miatt automatikusan őket sem lehet az elit tagjaihoz sorolni. A 16. századra vonatkozóan azonban még ennyi adatunk sincs, de én úgy gondolom, hogy például bizonyos Nagy Menyhárt, aki csak azért, mert 1563 és 1572 között évente négyszer részt vett a táblán, nem sorolható az elitezbe.

Ami az országgyűlési regalistákat illeti, talán első pillanatban nem látszik, de rájuk kiterjesztettem a vizsgálatot. Az erdélyi országgyűlésről való ismereteinket szintén Trócsányi Zsoltnak köszönhetjük, aki külön kötetben összegezte az erről tudhatókat, külön fejezetben tárgyalva azt, hogy kik tagjai az országgyűlésnek. Mint ahogy azt Péter Katalin is mondta, a küldöttek számunkra most nem érdekesek. A többiek: a tanácsurak, a kancellár, a főispánok, székely főtisztségviselők természetesen egyaránt az országgyűlés és az elit tagjai. A regalisták lehetnének kérdésesek. Trócsányi így fogalmazott: „a regalisták számát pedig ... nem korlátozza semmi. A fejedelem tetszése szerinti számban hívhat meg főrangú személyeket a gyűlésre.” Ezután pedig részletesen felsorolta, hogy melyik országgyűlésen hány családból hány tag vett részt. A neveket nézve egyértelmű, hogy ezek a meghívottak is az elitez tartoztak. Bethlen Gábor volt az, aki sakkozott a regalisták számával az erőviszonyoknak megfelelően, a többieknél viszont világos szokásrend bontakozik ki: elsősorban reprezentációs célból nőnek meg a létszámok. Egyes ünnepi gyűléseken, például fejedelemválasztás vagy valamilyen fontos követség fogadása miatt, valamint sorsdöntő kérdések esetén ment ki nagyobb számban meghívó. Tehát összefoglalva a lényegét, a regalisták alapvetően a hivatali pozíciókban nem lévő főnemességből kerülnek ki, így tehát részei az eliteznek, és kiterjedt rájuk a vizsgálatom is.

Az elit kritériumrendszerének a felállítása után, a konkrét személyeket összegyűjtve próbáltan rekonstruálni a politikai elitet. Ehhez készítettem egy adatbázist, amely demográfiai és archontológiai kategóriákat egyaránt tartalmazott, az életkorra, képzettségre, a viselt tisztségekre, vallásra, házastársra, a társadalmi státuszra, és a származásra gyűjtöttem adatokat. Mindhárom opponensem igazolta ennek a gyűjtésnek a szükségességét, és annak külön örültem, hogy Kovács András az adatfelvevő táblázatot kitölthetőnek nevezte. Valójában saját használatra van egy bővebb változat is, amely többek között kitérne a mecenatúrára, a képzettségre, az esetleges alkotó tevékenységre, a birtokokra is. Ez a változat azonban már sokkal nehezebben kitölthető. Ennek ellenére hosszútávon az a tervem, hogy egy internetes adatbázist készítsék, és mások által használhatóvá, illetve kiegészíthetővé tegyem.

A táblázat kapcsán Kovács András felvetette, hogy külön kategóriaként a rezidencia is kerüljön bele. Nekem is feltűnt az elitbe kívülről vagy alulról belépők esetében, hogy a fejedelemtől azon frissiben kapott jószágoknál mennyiszere szerepel a „birtok romos kastéllyal” megjegyzés. De mivel nekem a kastély szóról teljesen más dolgok jutnak eszembe, mint opponensemnek, így az észlelésen túl sajnos tovább nem jutottam. Tehát fel fogom venni ezt a kategóriát is, de remélem, hogy opponensem akkor sem fogja ezt a javaslatát megbánni, amikor az ezzel kapcsolatos, kiapadhatatlan kérdésözön rázúdul majd.

János Zsigmond és Báthory István elitjének vizsgálatakor természetesen az elitet kialakító és meghatározó uralkodókra is külön figyelmet kellett fordítanom. Elsősorban képzettségüket, személyiségjegyeiket, uralkodói módszereiket és a gondosan kiépített politikai imázsukat igyekeztem felderíteni. János Zsigmond esetében számomra is meglepetést jelentett, amikor a hagyományos képpel ellentétben a kutatás során kezdett kibontakozni egyfajta katonás jelleg. Opponenseim várakozásaim felett jól fogadták ezt az új János Zsigmond portrét. Sőt, Kovács András még újabb, általam figyelmen kívül hagyott, de nagyon is idevágó esetekkel erősítette meg az állításaimat, gondolok itt a váradi erődítésre és a gyulafehérvári fejedelmi ágyúöntőházra. Nagyon szépen köszönöm ezeket az adatokat.

János Zsigmond rokoni körével kapcsolatban Oborni Teréz két fontos megállapítást tett. Figyelmeztetett, hogy a Patócsy táblázat túlzottan bonyolult, és ebben teljesen igazat adok neki. Az ábra annyiból szükséges, hogy ez mutassa be azt a gyér és távoli rokoni kört, valamint az odaigyekező politikusokat, akik 1553–56 között az erdélyi Habsburg berendezkedés ellenzékét képezték, és jelentősen hozzájárultak János Zsigmond 1556-os visszatéréséhez. Erre tehát más, sokkal átláthatóbb módszert kell majd kitalálnom. A Patócsy-kör kapcsán Oborni Teréz egy névtévesztésre figyelmeztet, miszerint Patócsy Boldizsár nem Lévai Anna, hanem Lévai Katalin első férje volt, amint ezt a hölgy végrendeletéből tudhatjuk. Bár tényleg hajlamos vagyok összekeverni a keresztneveket, ebben az esetben nem tévedtem. Ugyanis két különböző Patócsy Boldizsárról van szó, nagybácsi-unokaöcs viszonylatban, s így tudtak megosztani a Lévai lányokon.

Lévai Katalin végrendelete kapcsán és véleménye végén is, Oborni Teréz szóvá tette, hogy nem ismerem a Tüdös Kinga által kiadott erdélyi testamentum köteteket. Természetesen ismerem, annál is inkább, mert ha a publikáláshoz már nem is volt közöm, én vezettem azt az OTKA projektet 2000 és 2003 között, amely az erdélyi testamentumok összegyűjtését célozta meg. Kutatócsoportunk tagja volt Tüdös Kingán kívül még Rüszt-Fogarasi Enikő és Pakucs Mária is. Egyébként Tüdös Kinga a sajátja mellett az én nevemet is feltüntette az okiratok összegyűjtőjeként, pontosan három sorral Oborni Teréz neve fölött, aki a kötetben a latin szó-

vegek átírását és magyar fordítását végezte. De mindig tudtam, s most ismét megerősítést nyert, hogy ezeket a belső oldalakat szinte senki nem olvassa el.

Oborni Teréznek János Zsigmond rokonságára vonatkozó másik észrevételében a lengyel-olasz vonal fontosságát hangsúlyozta. Teljesen egyet értek vele, ebben az irányban még nagy lehetőségek vannak, de úgy gondolom, hogy ez a kutatás tisztelt opponensemre és a tanácskünkön működő OTKA kutatócsoportunk egyik tagjára, Szymon Brzezińskire vár elsősorban.

Szeretném megköszönni Péter Katalinnak azt a javaslatát, hogy fordítsak nagyobb figyelmet az eliten belül a testvérkapcsolatok fejlődésének. Ez valóban egy olyan izgalmas és fontos téma, amit én nem kellő súllyal értékeltem. Az előtérben levő Báthory fivéreken kívül, egyedül a Bethlen György–Harinai Farkas féltestvéri viszonyt elemeztem részletesen. A családi stratégiákat ezután ebből a szempontból is végig fogom nézni. A Báthory fivérek kapcsán vetette fel Oborni Teréz, hogy ő nem tapasztalta 1563 után rögtön Báthory Kristóf befolyásának visszaesését. Igaza van, valóban Kristóf az, aki végig egyenletesen teljesített, és 1556-tól kezdve haláláig folyamatosan kulcspozíciókat töltött be. Nem fogalmaztam kellően világosan. A Báthory fivéreket együttesen, a korabeli közvélemény már az 1550-es évek második felétől külön politikai tényezőként tekintette, akik egyre fontosabb szerepet kaptak a fiatal uralkodó körül, mind a bel- és külpolitikában, mind a hadvezetésben. Az első törés akkor következett be, amikor 1563 januárjában meghalt Báthory András, Kristóf és István bátyja, aki a főudvarmesteri tisztet is betöltötte. Az ő pozíciójába egy másik nagy család sarja, Apafi Gergely került, és ő mindent megtett, hogy akár a Báthoryak kárára is, a pozícióját és befolyását a saját embereivel, rokonságával erősítse meg. A második nagy csapást, ahogy Oborni Teréz is kiemelte, Báthory István bécsi fogsága jelentette, amelyben már szerepet játszott Bekes Gáspárral való rivalizálása is. Ezekben az években fordult át a presztízsveszteség birtokvesztéssé és a folyamat végül Bekes Gáspár hatalmának kiépülésébe torkollik.

Opponenseim dicsérték világos stílusomat és logikus okfejtésemet, de pont ez az eset és Péter Katalin egyes megjegyzései miatt úgy látom, hogy helyenként sokkal pontosabban kellett volna fogalmaznom. Például félreértésre adott okot a „hol járt Bekes Gáspár” probléma, ahogy ezt Oborni Teréz elnevezte. Az általam leírtakból Péter Katalin úgy értelmezte, hogy én azt a nézetet osztom esetleg, amely szerint Bekes Gáspárt választották volna meg fejedelemnek, ha jelen van a János Zsigmond utódját kijelölő országgyűlésen. Erre külön rá is kérdezett, hiszen ez szöges ellentétben áll az általam felvázolt Báthory István képpel. De természetesen nem osztom ezt a nézetet. Sőt ebben a részben pont azt akartam igazolni, hogy Bekes Gáspár ezekben a napokban Gyulafehérváron tartózkodott, tehát nem egyszerű kérés vagy politikai ármány okozta a vereségét. Pszichésen nem bírta kezelni a helyzetet. Ekkor és 1575-ben a kerelószentpáli csatában is ugyanaz játszódtott le: Bekes közvetlenül a nyílt konfrontáció előtt megfutamodott.

A félreértés az én elemzési technikámból fakad. A bonyolult és ellentmondásokkal terhelt történeti szituációkat szeretem úgy kibontani és tisztázni, hogy először sorra veszek minden egyes állítást, végigkövetem a különböző gondolatmeneteket, érveket, és próbálom tisztázni, hogy mi elfogadható és mi nem. Amikor végigmentem minden egyes variáción, megpróbálom a tapasztalatok alapján kialakítani a megoldást. Azért szeretem ezt a módszert, mert úgy gondolom, hogy mire eljutok az általam jónak tartott megoldáshoz, addigra már minden lehetséges ellenérvet leépítetek. Tapasztalataim alapján viszont valószínűleg változtatni

fogok ezen a módszeren, mert valóban nehéz követni így a gondolatmenetemet, és talán nem elég világos az, hogy a többféle állítás közül végül melyik az én nézőpontom. Oborni Teréz ezzel a fejezettel kapcsolatban meghatározó tényezőként a várható Portai és Habsburg reakcióktól való félelmet hangsúlyozta. Ezzel egyetértek, és azért nem fejtettem ki bővebben, mert ezt opponensem már megtette a Szakály emlékkönyvben megjelent tanulmányában.

A Báthory-résznél van két olyan – szerintem – félreértés, amely szintén a rossz megfogalmazásomból adódik. Ez azért is szomorú, mert az egyik ilyen esetet Péter Katalin az erényeim számbavételénél mondta el. Idézte Báthory István és a kormányzó trió viszonyáról írt egyik mondatomat, miszerint „a kölcsönös bizalom és megbecsülés mellett egyfajta szerepet is létrejött köztük.” Ezt végül arra a megállapításra futtatta ki, hogy az én történetírói eszköztáramban szerepel a szeretet, mint politikusokat összetartó, és eseményeket irányító erő. Amikor idáig jutottam az olvasásban, azonnal bekapcsoltam a számítógépet, megkerestem a vonatkozó részt, és kitöröltem. Inkább lemondok az egyéni hangvétel erényéről. Szerintem Báthoryt az emberei kiválasztásánál nem a társadalmi elfogadottság, hanem alapvetően két tény vezette: az illető-e a legalkalmasabb a feladatra, illetve megvan-e benne a kellő lojalitás. A hármas tanács felállítása szembement Báthorynak ezekkel a kritériumaival, és nyugodtan nevezhetjük tévedésnek, vagy akár kudarcnak. Ugyanilyen hibás döntés volt az ezt megelőző lépése is, amikor az átalakított fejedelmi tanácson keresztül próbálta Erdélyt irányítani.

Ezeket a rossz döntéseket a kényszer szülte. Báthory ugyanis nem akarta a fejedelemség fölötti teljes kontrollt elveszteni, mert Erdély nélkülözhetetlen háttérországot jelentett számára. Innen szerzett olcsó katonát, tetszése szerint használta a fejedelemség jövedelmeit, Lengyelország érdekében is mozgathatta az erdélyi diplomáciai testületet a Portán. Báthory Kristóf erdélyi vajdaként teljes mértékben kiszolgálta öccse érdekeit és elképzeléseit. Az ő halála azonban nehezen pótolható veszteségnek bizonyult. Az eredeti tervek szerint unokaöccsük, somlyai Báthory István vette volna át Kristóf helyét, ő azonban éppen az előző évben engedély nélkül kötött házasságával és számos más gesztussal jelezte, hogy nem kér a távvezérlésből, és önálló módon igyekszik politizálni. Fennállt tehát a veszély, ha ő lesz a vajda, akkor önálló, más utas elképzelései miatt Báthory esetleg már nem tudja az Erdélyből származó erőforrásokat és előnyöket továbbra is kiaknázni. Ezért olyan politikusokat keresett, akik neki alávett állapotban álltak. De mivel teljesen nem tudott megbízni bennük, ezért többük közt osztotta meg a hatalmat. Számára is hamar világossá vált, tévedett, hiszen már a hármas tanács felállítása után fél évvel megpróbált visszatérni a családon belüli megoldáshoz: ezúttal az ecsedi ágából származó Báthory Miklóst szerette volna Erdély vajdájává tenni. Vele kipróbáltan jó kapcsolatban állt, és ha a terv megvalósult volna, valószínűleg egy hasonló modell állt volna fel, mint amilyen a bátyjával működött. Ezt a megoldást viszont a Porta megvétózta, mert senkiben nem tudtak megbízni, aki a királyság területéről érkezett. Az ügyet végérvényesen Báthory Miklós súlyos hintó-balesete zárta le, amely miatt később életét is vesztette. Ezután fordult a király figyelme Ghyczy János felé, aki végül a megfelelő személynek bizonyult.

Péter Katalin a fenntartásai között fogalmazta meg azt, hogy szerinte Báthory Istvánról idealizált képet festek, és túlzásnak tartotta, hogy szerintem a király az elméletírók által felállított ideális uralkodói imázsnak mindenben megfelelt volna. Lehet, hogy elfogult vagyok, bár ennek jeleit próbáltam tudatosan kigyomlálni a szövegemből. Itt viszont mást akartam bemutatni. Tehát nem azt állítottam, hogy Báthory István mindenben megfelelt a korabeli uralkodói

ideálnak, hanem azt elemeztem, hogy ő maga milyen eszményképet tűzött ki maga elé, hogy ennek elemei milyen korabeli műveken alapultak, és, hogy milyen eszköztárat használt az uralkodói portréjának interpretálásához. Ezt a részt tehát úgy fogom átalakítani, hogy egyértelművé teszem, hogy itt a Báthory István által, saját maga számára felállított eszményképről van szó. Emellé oda fogom tenni — hiszen erre bőven van forrásom — azt is, hogy mit gondoltak erről a kortársak, elsősorban a lengyel alattvalói. Végül bemutatom, hogy Báthory az ideálja megközelítésében hol ért el eredményeket, és hol vallott kudarcot. Így azt hiszem, hogy sokkal pontosabbá fogom tenni ezt a fejezetet, és talán az elfogultság látszatát is egy kicsit tompítani tudom majd.

Szerencsére voltak olyan részek, ahol sikerült a mondandómat szándékaimnak megfelelően közölnöm. Opponenseim elfogadták és értékelték az elit-cirkulációról és mobilitásról kialakított nézeteimet. Egyetértettek velem a rokonság és a felekezeti hovatartozás fontosságában, a kapcsolat és a tudástőke meghatározó szerepében, és nem kifogásolták az általam felvázolt különböző elitszerepeket, hatalmi tömörüléseket sem. Hasonlóan pozitívan értékelték a rövid- és a hosszú távú integráció kapcsán tett megállapításaimat, és az ezt bemutató ábráimat. Fontosnak tartották az életkorok vizsgálatát is, és értékelték az általam felrajzolt korfákat, és az abból levont következtetéseimet.

Különösen kedves gesztus volt Kovács Andrásról, hogy az adattár ismertetése kapcsán felhívta a figyelmet a kapcsolati hálónak azon részeire, amelyeket most a disszertációban épphogy csak érinteni tudtam: az egyes főnemeseik körül kialakult körökre. Ezekben a saját kisebb hálókból találhatunk familiárist, prókátort, kancelláriai szakembert és sok más izgalmas figurát, akik fontos szerepet játszottak abban, hogy az adott főúr, az erdélyi politikai életben minél hatékonyabban lehessen jelen. A sikeresség részben azon is múlott, hogy az őket kiszolgáló kört hogyan tudták kiépíteni, mozgatni, egyben tartani. A disszertációm úgy lenne teljes, hogy ha ezeket a helyi köröket is feltüntettem a nagy kapcsolati hálóban. Ez azonban egy újabb hosszúságú kutatási folyamatot igényel, és a rendelkezésre álló forrásaink is rendkívül szegényesek. Ettől függetlenül a végső változatban szeretnék mindkét korszakból egy-egy esettanulmányt beilleszteni, amelyen keresztül a működési mechanizmust, az elért sikert és az elszenvedett kudarcot, tehát magának a körnek a jelentőségét és szerepét be tudom mutatni.

Mindhárom opponensem érintette azt a kérdést, amelyet Kovács András úgy fogalmazott meg, hogy kik voltak a témaválasztásomban és a kutatásaimban az ihletadóim. Péter Katalin ennek kapcsán saját Lawrence Stone élményeit elevenítette fel. Az én tapasztalataim is hasonlóak, Stone-tól és követőitől, elsősorban angol, francia, német és lengyel elitkutatóktól rengeteget tanultam. Természetesen a forrásadottságok különbözősége és az erdélyi elit speciális adottságai miatt készen semmit nem lehetett átvenni, de a kérdésselvetéseik, a módszerek, az adataik megjelenítési formái, a táblázatok, grafikonok mind-mind inspirálóan hatottak rám, és nagyon sok ötletet tudtam írásaikból meríteni. Kovács András a tanárait, valamint Trócsányi Zsoltot és a pályafutásom kezdetekor megjelent három kötetes Erdély-történetet sorolta fel. Valóban, érdeklődési köröm és kutatói szemléletem Várkonyi Ágnes mellett kezdett kialakulni, s azóta is mindig számíthatok támogató segítségére.

Trócsányi Zsolt megkerülhetetlen életművet hagyott hátra, de mellésorolnám még Lázár Miklóst, Balogh Jolánt s Kelemen Lajost is, akiktől sokat tanultam és műveiket folyamatosan használom. Azért is szeretnék róluk külön szólni, mert mostanában a szűkös pályázati lehetőségek miatt sokszor rákényszerülünk arra, hogy elsősorban a saját eredményeinket

emeljük ki, akár elődeink kárára. Nekem viszont az óriások vállán álló Newton felfogása a szimpatikusabb, ezért úgy gondolom, hogy bár a disszertációmban számos ponton javítottam és kiegészítettem Trócsányi, Lázár, Balogh Jolán és mások adatait, de ez az ő eredményeiket, hatalmas munkásságukat semmiben nem csorbítja. Hiszen azt is látni kell, hogy például az archontológia terén a digitális világ teljesen új dimenziót nyitott. Ami például Trócsányinak egy teljes évnyi kutatás volt, azt én a digitális források, internetes adatbázisok és a különböző adattárak segítségével egy heti intenzív munkával összeállítom.

Ezzel el is értem ihletadóim harmadik csoportjához, amelyet Oborni Teréz említett, a kortárs kutatócsoportokhoz. Munkám során számomra nagyon fontos volt, hogy vannak az enyémhez hasonló érdeklődésű, aktívan dolgozó, erdélyi kutatóműhelyek. Az utóbbi másfél évtizedben a fejedelemskori Erdély kutatásának számos helyen erősödtek meg, vagy alakultak ki fellelőváraik. Gondolok itt a már régóta működő szegedi eszmetörténeti iskola mellett a kolozsvári egyetemi és EME kutatócsoportokra, a debreceni műhelyre, a miskolci és egri kollégákra. A Történettudományi Intézet erdélyi részlege szintén komoly vérfrissítésen esett át és nálunk az ELTE BTK Történeti Intézetében is, különböző OTKA-projektek keretében sikerült tanszékünkre gyűjteni tehetséges fiatal kutatókat. Ez a megújuló közeg rám rendkívül inspiráló hatással volt, s tagjaitól rengeteg segítséget kaptam, amit itt is szeretnék megköszönni. Úgy gondolom, hogy összekapcsolódó és egymást segítő munkánk eredményeképpen hamarosan komoly áttöréseket fogunk elérni, és a régi adósságok kiegyenlítése mellett a már általunk nyitott új utakon is előre fogunk lépni.

Ennek szellemében szeretném még egyszer megköszönni opponenseim segítő szándékú véleményét, és kérem, hogy válaszomat fogadják el.

Pomáz, 2014. április 9.

Horn Ildikó